

Политическа митология и национална идентичност (Случаят с Република Северна Македония)

доц. д-р Слави Славов
Институт за исторически изследвания – БАН

Political mythology and national identity (The case with the Republic of North Macedonia)

Assoc. Prof. Dr. Slavi Slavov
Institute for Historical Studies – BAS

Abstract: *Political mythology to one degree or another accompanies the process of building and consolidating nations. However, in the case of today's Republic of North Macedonia mythology is laid in the foundations of the Macedonian statehood itself, because it arose within the framework of a larger and ethnically foreign to the local Bulgarian population state project – that of federal (communist) Yugoslavia. That is why mythology occupies such a central part in the newly created Yugoslav republic with capital Skopje and becomes a guarantor for its national identity. The building of the Macedonian nation proceeds not simply by emancipation from the Bulgarian nation, but also by the means of opposing, denying and persecuting everything somewhat related to the Bulgarian nation and the Bulgarian state. All of this leads to certain deformations and to the state and processes which we observe today in the Republic of North Macedonia.*

Keywords: *political mythology, national identity, Macedonian Bulgarians, Macedonian nation, the Republic of North Macedonia, the Republic of Bulgaria*

Резюме: Политическата митология в една или друга степен съпътства процеса на изграждане и консолидиране на нациите. В случая с днешната Република Северна Македония обаче митологията е заложена в самия фундамент на македонската държавност, защото тя възниква в рамките на един по-голям и етнически чужд на местното българско население държавен проект – този на федерална (комунистическа) Югославия. Затова митологията заема толкова централно място в новосъздадената югославска република със столица Скопие и се превръща в гарант за нейната националната идентичност. Изграждането на македонската нация протича не просто чрез еманципиране от българската нация, а на противопоставяне, отричане и преследване на всичко, което по някакъв начин е свързано с българската нация и с българската държава. Всичко

това довежда до определени деформации и до състоянието и процесите, които наблюдаваме днес в Р С Македония.

Ключови думи: политическа митология, национална идентичност, нация, македонски българи, македонска нация, Република Северна Македония, Република България

Нациите като продукт на модерната епоха са колкото фундаментално значим, толкова и достатъчно интересен феномен, с който се занимават вероятно стотици изследователи – предимно философи, културни антрополози, социолози, политолози, етнологии и др. Теориите, концепциите за появата и развитието на нациите са различни, а и през различните периоди, откогато има наука в съвременния смисъл на това понятие, периодично едни или други теории са извеждани на преден план.

Процесът на образуване на отделните нации е достатъчно сложен, за да бъде посочен и следван един точно установен универсален модел. И все пак – има някои основни закономерности, които, макар и не толкова категорични като математически алгоритъм, са характерни за образуването на почти всички нации. Несъмнено езикът, религията, общата територия, общото културно, общото стопанско пространство, съзнанието за обща история са фактори от базовообразуващ характер. Ролята на държавата като инструмент за утвърждаване на нацията също е безспорна, въпреки че постоянното абсолютизиране на нейното значение и въобще на проблема за корелацията държава – нация, за това кое е първичното и кое се поражда от другото, през последните десетилетия като че ли е довело за известно самоизчерпване на темата. В исторически план могат да се посочат примери и за двете тези – и за държавата, която поражда нацията, и за нацията, която се стреми към своя държава, и ако обстоятелствата и историческият шанс ѝ го позволят, успява да я изгради (вторият тип, поне за Стария континент, е несъмнено по-характерен). Днес държавата, главно с образователните институции, с обществената и културната си политика, със средствата за масова информация, с армията (особено там, където тя все още е наборна и обхваща по-голямата част от мъжкото население), оказва несъмнено консолидираща роля. Но независимо колко са „въобразени“ нациите (Андерсън 1998: 21), и според голяма част от съвременните автори

е необходимо „етническо ядро“, което да послужи за техен фундамент (Смит 2000: 57–62).

В тази амалгама от фактори, формиращи националното самосъзнание, немалка роля се пада и на националната митология. Всички нации, в една или друга степен, прибегват да нея. Митологията неизменно съпровожда процесите на национално образуване и когато е в дозирани мащаби, въздействието ѝ върху тези процеси е по-скоро здравословно. Въпросът е докъде се простират границите, отвъд които постоянно наслагваните и мултиплициращи се митологеми водят до сериозни и трайни девиации във формирането на националната идентичност.

Какъв е случаят с формирането на македонската нация?

Несъмнено тя е продукт на идеологизирано етническо инженерство, в процеса на което репресията и пропагандата действат в завидна синергия. Но това не е достатъчно. На образуването на македонската нация влияят и допълнителни конкретни фактори, които, взети в своята съвкупност, довеждат до това ѝ състояние, което наблюдаваме днес.

Етническа или политическа е македонската нация? Тя се конструира чрез национално „преформатиране“ на основната част от населението във Вардарска Македония – българското, в македонско такова, но при пълно съхраняване на идентичността на останалите народности – албанци, турци, (куцо)власи, сърби, роми. Така тя е по-скоро етническа, но в днешната конституция на Р Северна Македония останалите народи, поне основните от тях, фигурират като държавотворни, т.е. има една отвореност, своеобразна заявка за модерна гражданска/политическа нация.

Идеологическият момент има базова роля още от появата на македонската нация. За начало на модерната македонска държавност се смята 2 август 1944 г. („Вторият Илинден“), когато т.нар. Антифашистко събрание за народно освобождение на Македония гласува решение за създаването на федерална македонска държавна единица в състава на вече оформящата се комунистическа Югославия (Шукарова и др. 2008: 282–288). След установяването на югославската власт във Вардарска Македония през есента на 1944 г., за да бъдат

идеологически обосновани започналите повсеместни репресии срещу македонските българи (Гоцев, Д. и др. 1998: 250–275), етническите и политическите категории напълно съзнателно се смесват от новите управляващи. „Българин“ вече означава „фашист“, „сътрудник на окупаторите“, и обратно – ако си истински, национално осъзнат „македонец“, е задължително да бъдеш антифашист, комунист, т.е. прогресивен и съзнателен гражданин на новата държава. За няколко години югославското ръководство напълно се освобождава и от онези македонски дейци на ръководни позиции, които, макар и комунисти и с леви разбирания, се чувстват българи, и ги подменя със свои протежета, които са прекарвали целия си съзнателен живот в Белград или поне в сръбска етническа среда (Църнушанов 1992: 275–282, 378–402).

Въпреки че декларативно се разграничава от всичко старо и националистическо, югославският комунистически македонизъм, наложен след 1944 г., се опира и на практика за пръв път въвежда в действие стария сръбски македонизъм от периода на кралска Югославия (той никога не е бил водещата, а „кабинетната“ доктрина на Кралството) с неговата главна характеристика – антибългаризма. Основната и много съществена разлика е в „даряването“ на големи свободи на новопрогласения македонски народ. За пръв път името Македония не само е разрешено, но и официално става част от наименованието на новоучредената федерална република. Последователно тя ще се нарича през годините Демократична федерална Македония, Народна република Македония, Социалистическа република Македония, а след разпадането на Югославия – Република Македония (от 1991), днес – Северна Република Македония. Кодифициран е отделен македонски език, който, макар и сърбизиран лексикално, по своите основни граматически характеристики, които далеч по-трудно се поддават на промени, си остава български (Кочева и др. 2020: 38). Но по-важното в случая е, че с учредяването на Македония като политическа единица в рамките на федерална Югославия местното население получава всички основни атрибути на отделна, собствена идентичност, която формално не само не е дискриминирана, но и се стимулира от най-високо ниво с всички инструменти и механизми на държавата.

Въпреки че съвсем не е задължително, с обособяването на отделна държавност е обичайно и донякъде закономерно явление постепенно, чрез задълбочаване на регионалното, да се появи и отделно национално самосъзнание. Къде е обаче голямата разлика между общия случай и този с днешната Република Северна Македония? Почти навсякъде, когато този процес е естествен, се запазва чувството за близост към по-голямата културна и езикова общност, дори когато дадената етническа група е част от друга нация. Случаите в това отношение са многобройни: австрийци – германци, молдовци – румънци, валонци – французи, фламандци – нидерландци и т.н. В случая с Македония обаче ние не само виждаме ясно култивирано съзнание за отделна нация, но и пълно отричане тя да има нещо общо с българската. Нещо повече – политика на открита враждебност, провеждана и възпитавана чрез държавните институции и средствата за масова информация, която продължава вече близо 80 години – през целия период на комунистическа (федерална, Титова) Югославия, но и през целия период на формално самостоятелната и демократична (след 1991 г.) държава Македония.

За състоянието, в което се намира македонското общество днес, често се използва терминът „криза на националната идентичност“. Дори и да приемем тази формулировка за прекалено претенциозна и крайна, с положителност можем да кажем, че най-малкото е налице една двойственост, биполярност на идентичността – поне що се отнася до епохата, в която се е образувала македонската народност – през Античността или през Средновековието.

Тази неопределеност в представата за миналото и за произхода на македонците – античен или средновековен (славянски), по един неповторим начин е запечатана в мемориалния комплекс в центъра на столицата Скопие. Внушителният колоритен ансамбъл, изграден в бутафорно-неокласически стил, демонстрира визуално конкуренцията и борбата за доминация между двете теории в историческата конструкция на съвременната македонска държава. Всъщност в моментната снимка, запечатана с мемориала в Скопие, категоричен превес взема античното начало (т.нар. антиквизация), фокусирано в импозантния конен паметник на Александър Велики (Македонски). В сянката на Александровия Буцефал попадат и като

че ли се губят всички останали, вкл. и конната статуя на ръководителя на ВМОРО Гоце Делчев, сама по себе си също внушителна, да не говорим за статуите на по-малко популярните просветители и революционери. Но създаденото в центъра на северномакедонската столица е пряко отражение на държавнополитическата конюнктура към конкретния момент, когато комплексът е проектиран и реализиран. Днес, десетина години по-късно, ситуацията е по-различна. „Антиквизацията“ почти е снета от дневен ред, славянската теория за произхода на македонците отново триумфира. Следвайки новата логика, конят на Делчев би трябвало да е този, който да засенчва всички останали. Не така лесно е обаче, въпреки новия „повик на деня“, да бъде променен погълнатият огромен финансов ресурс мемориален ансамбъл. Неувереността по отношение на националната идентичност проличава и на друго ниво – в слагането и махането на паметници (вкл. и немалко конни) на дейци, за които очевидно има колебания дали са македонски национални герои, или не. Такъв е случаят със статуите на Борис Сарафов, на Симеон Радев, на войводата от ВМОРО Андон Кьосето и др.

Напоследък в политическото и общественото пространство на Р Северна Македония отново се прави опит македонската нация да се легитимира и по линия на антифашизма. Често тя е определяна, при това не само в популистки изказвания на политици, но и в полето на науката, като „антифашистка“. В случая наблюдаваме интересен феномен, може би единствен в световната история – как борбата срещу една политическа идеология – националсоциализъм (нацизъм), или фашизъм в по-широкия и популярен смисъл на понятието, се извежда като национално-определящ белег. Разбира се, наново извадената от епохата на комунизма терминология е в пряка корелация, или по-скоро е контрапункт, на понятието „български фашисти“. На практика съзнателно прокарваното внушение е, че който е българин, е фашист, и обратно – „ортодоксалният“ македонец по презумпция е антифашист. И днес, както и преди 70–80 години, има поставяне на знак за равенство между една етническа и една политическа категория, което, ако не друго, от гледна точка на научната методология е абсурдно.

За съвременната северномакедонска историография, която е призвана да брани македонската национална идентичност, е особено характерно следното: от една страна, като цяло изследванията боравят и се опират на извори, научна литература, коректно посочват своите източници, притежават обширен историографски преглед. От друга страна – този внушителен фактологически материал по никакъв начин не нарушава основния, предварително зададен наратив – че македонската нация е нещо, което е създадено отдавна, в резултат на естествени етноконсолидационни процеси, при това стъпвайки на здрав етнически фундамент.

От този национален разказ могат да се изведат няколко под-разказа, които невинаги са в абсолютен синхрон помежду си. Ще се спра само на някои от тях:

1. Македония е древна земя и македонците са носители на древна цивилизация. Този исторически мит в последните години изживява своеобразна криза и донякъде е поизбледнял (с изключение на отделни знакови символи като „Звездата на Вергина“), но продължава да се репродуцира в общественото пространство.
2. Македония през Средновековието е люлка на славянската писменост и култура.

Проблематиката през тази епоха формално се разработва в много широки мащаби, с размах, но на практика е представена фрагментарно, плоскостно, извън цялостния исторически контекст. Историческият разказ за дейността на Кирил и Методий и техните ученици се пресъздава сравнително точно, но в една стерилна, лишена от историзъм среда. Не става ясно напр. с чия владетелска подкрепа, в какво държавно образувание, и защо именно в него творят и развиват своята духовна и просветителска дейност и Климент, и Наум, и техните многобройни последователи.

3. Македония през определен период от Средновековието е самостоятелен държавен субект – ярък пример на средновековната държавност.

Обичайното понятие, използвано тук, е „Самуилово царство“, което в случая играе ролята на своеобразен евфемизъм, с който се назовава последния етап от съществуването на Първото българско царство. Целта естествено е да се избегне терминът „българско“, но и още на този ранен етап „македонското“ да се противопостави на българското. Ролята на Самуил и неговите братя е представена съвсем превратно – като освободителна, но не само по отношение на Византия, а и спрямо България (Шукарова и др. 2008: 101–105).

4. Процесът на Възраждането (в Македония до нач. на XX век) довежда до постепенното „изкристализиране“ на македонската национална идентичност.

Северномакедонската историография „кооптира“ като македонци по народност всички дейци на Българското възраждане (т.нар. преродбеници), които са родени в Македония. Възрожденците са разглеждани като борци за културно-националните права на „македонците“ в Османската империя. Старателно се избягва терминът „български“, но ако все пак това се налага, винаги се дава обяснението, че понятието отразява не народността, а църковна принадлежност – към Българската екзархия.

5. Националноосвободителното движение в Македония от края на XIX – първата пол. на XX в. се стреми към самостоятелна държава на македонския народ.

Това е основен проблем, разработван от историографията на РС Македония. И тук изследванията обикновено са наситени с документален материал и фактология, чиято основна цел е да се придаде автентичност и убедителност на цялостния разказ. Същевременно старателно се избягва асоциирането и свързването на Вътрешната организация (ВМОРО/ВМРО) и на нейните основни ръководители с България и с българската национална идея. Има и известни нюанси през годините – главно по отношение на по-късното поколение революционни дейци. Доскоро и за спряганите като най-реакционни и про-български дейци се забелязваше тенденция на припознаване и приобщаване към македонския национален пантеон. Такива

„блудни синове“, на които бе простено, постепенно станаха дори Тодор Александров, Иван (Ванчо) Михайлов и генералът от българската армия Александър Протогеров. Днес, донякъде в резултат от злободневното развитие на отношенията между България и Северна Македония, имаме обратната тенденция – отново разграничаване от тези дейци, квалифицирани като „великобългарски националисти“, колаборационисти, съгрудници на „бугарския окупатор“, „фашисти“ и т.н.

6. Македония и македонците като главният мъченик на Балканите.

За новата и съвременната епоха един от най-устойчивите и универсални наративи е този, че македонците и Македония винаги са страдали от своите по-силни и агресивни съседи. Процесите на Балканите неизменно се пречупват през призмата на страдащия македонски народ. Така образът на разпокъсана Македония, придобил мъченически измерения, се налага като основен лайтмотив при интерпретирането на всички основни исторически събития от този период.

* * *

Днес в Европейския съюз поначало е характерно много внимателното и политически коректно боравене с терминологията, обозначаваща етнически и национални категории. Често, за да не се провокират или допълнително задълбочават вече съществуващи конфликти, понятията превантивно се релативизират, т.е. всичко се представя като нещо относително, което може да се тълкува по различни начини. От това именно се възползва и съвременната историческа наука в Македония, която в това отношение много бързо успя да се модернизира и започна да прилага релативизма винаги, когато не може да представи някакви адекватни научни аргументи.

Политическата митология е характерна, в една или друга степен, за почти всички държави, а на Балканите, както неведнъж и по различни поводи е било отбелязвано, тя е в особено големи количества. Но от създаването си като формално самостоятелно държавно образувание (като интегрална част от комунистическа Югославия) в края на Втората световна война Република Македония започва ме-

тодичното изграждане на собствена, радикално различна парадигма за историческото минало, и на нейна база – на собствена национална идентичност. Тази нова представа за миналото, особено в началото, изисква огромни усилия от целия държавен апарат и подчинените му културни и образователни институции. Македонската идентичност се гради не просто върху еманципирането от най-близката такава (ако приемем, че е различна) – българската, а на противопоставянето, отричането, антитезата на всичко, което някога е било или все още се чувства българско. Днес, макар и далеч по-рафинирано, това продължава. Националното консолидиране край Вардар отново се търси чрез периодично прокараните внушения за вековния външен враг – най-вече този „от изток“. Заедно с това, още в югославските времена в дн. Р Северна Македония се е култивирало и едно особено чувство за самозначимост, за уникалност и почти мистична предопределеност на македонската нация (Филипов 2021: 9–20) Едва ли в близките години тази тенденция ще се промени. Ако към нея добавим и напълно естествения, инстинктивен стремеж на малките нации да се самосъхранят, защото днес има и такъв елемент, в близките години няма особени основания за оптимизъм по въпроса за постигането на „златно сечение“ в отношенията между Република България и Република Северна Македония.

Използвана литература

1. Андерсън, Б. Въобразените общности: Размишления върху произхода и разпространението на национализма. С., 1998.
2. Гоцев, Д. и др. Македония. История и политическа съдба. Т. III. С., 1998.
3. Кочева, А. и др. За официалния език на Република Северна Македония. С., 2020.
4. Смит, А. Националната идентичност. С., 2000.
5. Филипов, К. Северна Македония между митовите и себе си. – Македонски преглед, 2021, кн. 4.
6. Църнушанов, К. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992.
7. Шукарова и др. Историја на Македонскиот народ Скопје, 2008.